

33; Müslim, "Müsâfirîn", 85; Ebû'd-Derdâ'nın buna benzer bir rivayet için bk. Müslim, "Müsâfirîn", 86; Ebû Dâvûd, "Vitr", 7). Diğer bir hadiste de Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Her birinizin her eklemi için günde bir sadaka vermesi gerekir. Bu sebeple her tesbih (sübhânellah) bir sadaka, her hamd (elhamdülillâh) bir sadaka, her tehlil (lâ ilâhe illallah) bir sadaka, her tekbir (Allahüekber) bir sadaka, iyiliği tavsiye etmek sadaka, kötülükten sakındırmak sadakadır. Kuşluk vakti kılınan iki rek'at namaz ise bunların hepsinin yerini tutar" (Müslim, "Müsâfirîn", 84; Ebû Dâvûd, "Te'avvu", 12). Başka bir hadiste ise kuşluk namazını kılınan veya kılmaya devam edenin fazla da olsa günahlarının başışlanacağı ifade edilmiştir (İbn Mâce, "İkâme", 187; Ebû Dâvûd, "Te'avvu", 12; Tirmizî, "Vitr", 15).

Mâlikîler Şâfiîler kuşluk namazını müekked sünnet, Hanefî ve Hanbelîler'in de içinde bulunduğu çoğunluk ise müstehap (mendup) kabul etmiştir. Bu namazın kaç rek'at olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmakla birlikte en azının iki rek'at olduğunda ittifak vardır. Mâlikîler'le Hanbelîler, Ümmü Hânî'nin, Resûlullah'ın Mekke'nin fethedildiği gün evine girip sekiz rek'at kuşluk namazı kıldığına dair rivayetine dayanarak (Buhârî, "Teheccüd", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 80) en çok sekiz rek'at, Hanefîler'le Şâfiîler ise, "Kuşluk namazını kim on iki rek'at kılsa Allah onun için cennette altından bir köşk yapar" hadisinden hareketle (Tirmizî, "Vitr", 15) on iki rek'at olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bununla beraber bazı Hanefî âlimleri, hem söz hem fiille sabit olması bakımından sekiz rek'at kılmanın daha faziletli olduğunu söylemişlerdir (Tahtâvî, s. 321; İbn Âbidîn, II, 22; krş. Şevkânî, III, 72). Zira diğer rivayet yalnız sözlü sünnete dayanmaktadır. Şâfiîler'den Nevevî bir eserinde (*Şerhu Müslim*, II, 117) kuşluk namazının en çoğunun on iki rek'at, bir diğerinde ise (*el-Mecmû'*, IV, 41) sekiz rek'at olduğunu ve bu görüşün Şîrâzî ile Şâfiîler'in çoğunluğuna ait bulunduğunu kaydeder. Şâfiî âlimi Muhammed el-Gamrâvî de bu son görüşün müteahhirine göre güvenilir sayıldığını ve her iki rek'atta bir selâm vermenin sünnet olduğunu belirtir. Bunu müstehap kabul edenler de vardır (*es-Sirâcü'l-vehhâc*, s. 65; Osman b. Muhammed ed-Dimyâtî, I, 254).

Kuşluk namazında diğerlerinde olduğu gibi Fâtiha'dan sonra Kur'an'dan herhangi bir yerin okunması mümkünse de

Ukbe b. Âmir'in, "Resûlullah bize, kuşluk vaktiyle ilgili olan Şems sûresiyle Duhâ sûresini okuyarak kuşluk namazını kılmamızı emretti" şeklindeki rivayetinden hareketle (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, I, 328; İbn Hacer, III, 298; Bedreddin el-Aynî, VII, 240) bu iki sûrenin okunması tavsiye edilmiştir. Ancak Nevevî, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine, Kâfirûn sûresinin dörtte birine denk olduğuna dair rivayetlere dayanarak kuşluk namazında bu sûreleri okumanın da sünnet olduğu görüşünü ileri sürer (*Şerhu Müslim*, II, 117).

Vaktinde kılınmayan kuşluk namazı Şâfiî ve Hanbelîler'e göre kazâ edilir. Hanefî ve Mâlikîler'e göre ise zeval vaktine kadar sabah namazının sünneti hariç nâfile namazlar kazâ edilmez. Kuşluk namazı mukim iken kılındığı gibi seferî halde de kılınabilir. Nitekim Hz. Peygamber bu namazın her iki durumda kılınabileceğini söylemiş, bizzat kendisi de kılmıştır (*Müsned*, III, 146, 156; Buhârî, "Teheccüd", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 80).

Ulemânın çoğunluğu Hz. Peygamber'in, "Allah'a en sevimli gelen amel az da olsa sahibinin yapmaya devam ettiği ameldir" hadisinin (Müslim, "Şiyâm", 177) genel ifadesine ve, "Bu namaza ancak çok tövbe edenler (evvâbîn) devam eder" hadisleriyle (Hâkim, I, 314) benzer rivayetlere (Tirmizî, "Vitr", 15) dayanarak kuşluk namazını devamlı kılmanın müstehap olduğunu kabul etmiştir. Bir kısım âlimler ise Hz. Âişe'nin konuyla ilgili bazı rivayetleriyle (Buhârî, "Teheccüd", 32) Ebû Saîd el-Hudrî'nin, "Resûlullah kuşluk namazını aralıksız kılardı da biz onu hiç bırakmayacak sanırdık; bazan da bırakırdı, bizde artık bir daha kılmayacak derdik" (*Müsned*, III, 21, 36; Tirmizî, "Vitr", 15) şeklindeki rivayetinden hareketle müstehap olmadığını ileri sürmüşlerdir (ayrıca bk. EVVÂBİN NAMAZI).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "dḥv", md.; *Lisânü'l-Arab*, "dḥv", md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 1046; *Müsned*, II, 229; III, 21, 36, 146, 156; V, 262, 450; Buhârî, "Teheccüd", 25, 31, 32, 33; Müslim, "Müsâfirîn", 77, 78, 80, 81, 84, 85, 86, 101, "Şiyâm", 177; İbn Mâce, "İkâme", 187; Ebû Dâvûd, "Te'avvu", 12, "Vitr", 7; Tirmizî, "Vitr", 15; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 314; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü's-şuğrâ* (nşr. Behcet Yûsuf Hamd Ebû't-Tayyib), Beyrut 1415/1995, I, 328; Kâsânî, *Bedâ'î'*, Beyrut 1394/1974, I, 287; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXVI, 186; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Riyad 1401/1981, I, 614, II, 128, 131, 132; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 159-160; Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 117; V, 230; a.mlf., *el-Mecmû'* (nşr.

Mahmûd Mataracı), Beyrut 1417/1996, IV, 41, 43, 45; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, II, 238; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1959, III, 298; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1348 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), VII, 240; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-ḥilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1406/1986, I, 191; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, Libya 1329, II, 67; Şemseddin er-Remî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, II, 117; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 442; Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh*, Kahire 1389/1970, s. 321; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, III, 72, 76; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), II, 22; Muhammed ez-Zührî el-Gamrâvî, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, Kahire 1352/1933, s. 65; Osman b. Muhammed ed-Dimyâtî, *Hâşiyetü'l-âneti't-tâlibîn*, Kahire 1356/1938, I, 254; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, Beyrut, ts., I, 208-211; *Mv.F.*, XII, 157, 158; XXVII, 132-133, 221-226; XXXIV, 37, 38.

MEHMET ŞENER

KUŞMÂNÎ

(bk. DİHKÂNİZÂDE
UBEYDULLAH KUŞMÂNÎ).

KUŞYÂR b. LEBBÂN (كوشييار بن لبنان)

Kiyâ Ebû'l-Hasen Kûşyâr
b. Lebbân b. Bâşehrî el-Cifî
(ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)

Matematikçi, astronom ve astrolog.

Hazar denizinin güneyinde bulunan Gîlân (Cilân) bölgesinden Bağdat'a gelen bir aileye mensup olup hayatına dair bilgi yoktur. *el-Medḥal fi şın'atî aḥkâmî'n-nücûm* adlı eserinde bazı sabit yıldızların 992 tarihli konumlarını vermesi ve daha önce telif ettiği *ez-Zîcü'l-câmi'* ile *ez-Zîcü'l-bâliḡ*'e atıfta bulunması bu tarihlerde yaşadığını göstermektedir. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirdiği düşünülen Kûşyâr'ın 990-1000 yılları civarında meslekî kariyerinin doruğunda olduğu kabul edilmektedir.

Kûşyâr, "usta" mânasına gelen Kiyâ lakabının da işaret ettiği gibi matematik, astronomi ve astroloji alanında ilk döneminin ileri gelen isimlerinden biridir. *Kitâb fi uşûli'l-ḥisâbi'l-Hindî* adlı eserinde Hint rakamları ve hisâb-ı sittîni ile yapılan hesabı düzenli bir şekilde işlemiştir. Bu çalışma kendi alanında zamanımıza gelen eski eserlerden biri olup en önemli özelliği, şimdiki kadar yapılan tesbitlere göre Hint matematiği rakam ve yöntemlerini ilk defa astronomik hesap sistemine aktarmasıdır. Bu çerçevede Hârizmî'nin inşa ettiği algoritmik hesap

teknîğini hem Hint hesabı hem altmış tabanlı sayı sisteminde (hisâb-ı sittîni), özellikle kare ve küp kök hesabında başarılı bir şekilde uygulamış ve geliştirmiştir. Ayrıca bazı bölme ve kare kök işlemlerinde sonucun sürekli olduğuna işaret etmesi onun ondalık kesir sistemine yaklaştığını gösterir. Küşyâr'ın bu çalışmasında ortaya koyduğu hesap teknikleri öğrencisi kabul edilen Ali b. Ahmed en-Nesevî tarafından geliştirilmiştir. *ez-Zicü'l-câmi'* adlı eserinde ise Küşyâr takvim, düzensel ve küresel trigonometrik fonksiyonlar, yıldız tabloları vb. konuları ele alır; kendisinden önce ortaya konulan trigonometrik bilgileri gözden geçirir. Nitekim Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî yalnızca sinüs, Bettânî de sinüs ve kotanjant tabloları verirken Küşyâr sinüs, kotanjant, tanjat ve versed-sinüs tablolarını aralarındaki farklarla beraber verir. Trigonometrik fonksiyonların hesaplarını ise altmış tabanlı sistemde üç basamağa kadar sürdürür ve açılı birer derece arttırarak hesaplar. Bunların yanında Küşyâr, Bîrûnî'nin *Ma-kâlîdü 'İlmi'l-hey'* adlı eserinde ilk defa söylediği, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Kitâbü Şekli'l-kaţţâ'* isimli kitabında tekrar ettiği gibi İslâm trigonometri tarihinde "şek-i muğni"nin mücidi ve isim babası olarak kabul edilir. Küşyâr'ın *Kitâbü'l-Medhal fi şinâ'ati aĥkâmi'n-nücûm* adlı eseri astroloji alanında Doğu'da en meşhur çalışmalardan biri olup Türkçe, Farsça ve Çince'ye tercüme edilmiş ve başvuru kitabı haline gelmiştir. Eser, Batlamyus'un *Tetrablos* adlı kitabıyla Fars ve Hint astroloji çalışmaları yanında yazarın kendi kanaatlerini de içeren son derece düzenli bir çalışmadır.

Eserleri. 1. *ez-Zicü'l-câmi'*. Dört bölümden oluşan eser "Bettânî grubu" olarak adlandırılan zicler arasında sınıflandırılır. Çünkü doğrudan astronomik rasat yapmayan Küşyâr, Şemsülmüneccim Muhammed Ali Hoca'nın *Zicü'l-muĥakkı-ki's-sulţânî 'ale'r-raşadi'l-İlhânî*'nin mukaddimesinde de belirttiği gibi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2694) temel bilgileri Bettânî'nin *ez-Zicü's-Şâbi'i*'sinden almış, ancak bu eserin birçok eksikliğini tamamlamıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3418, İstanbul H. 545 Semerkant; TSMK, Revan Köşkü, nr. 1708). Fars tarihi esas alınarak düzenlenen kitap, Muhammed b. Ömer b. Ebü Tâlib el-Müneccim et-Tebrîzî tarafından Selçuklu Sultanı Melikşah için Farsça'ya tercüme edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 971). Son tesbitler, bu eserin Yemen yahudi çevre-

sinde İbrânice'ye çevrildiğini ve Ortaçağ İbrânî ilmî geleneğinin oluşmasında önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. Eilhard Wiedemann eserin mukaddimesini Almanca'ya tercüme etmiştir. 2. *ez-Zicü'l-bâliĥ*. Kitabın sadece ilk iki bölümünü içeren bir nüshası zamanımıza ulaşmıştır (Berlin Staatsbibliothek, nr. 5751; ayrıca bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3642). Edward S. Kennedy eserin *ez-Zicü'l-câmi'*in özet bir kopyası olduğunu söyler. 3. *Kitâbü'l-Medhal fi şinâ'ati aĥkâmi'n-nücûm*. *el-Mücmel fi şinâ'ati'n-nücûm* adıyla da bilinir (TSMK, III. Ahmed, nr. 3498). Dört makaleden oluşan eserin yalnızca İstanbul kütüphanelerinde yirmiyeye yakın nüshası bulunmaktadır. Kitap, Muhammed b. İshak b. İsmâil tarafından *Tercemetü'l-uşûl fi aĥkâmi'n-nücûm li-Küşyâr b. Lebbân* adıyla Farsça'ya çevrilmiş (Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., nr. 2350), ayrıca Muhammed b. Hüsrev el-Mihalicî tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 904). Ayrıca eseri Ebü Abdullah b. Abdülkerîm ed-Dükâli adlı bir kişi şerhetmiştir. 4. *Kitâb fi uşûli'l-ĥisâbi'l-Hindî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4857/7). *'Tyûn ĥâikkarîm* adıyla Şâlôm b. Joseph Anâbi tarafından 1450-1460 yıllarında İstanbul'da İbrânice'ye çevrilip şerhedilmiştir. Sibtü'l-Mardîni, *Rekâ'ıku'l-ĥakâ'ik fi ĥisâbi'd-derec ve'd-dekâ'ik* adlı eserinde altmış tabanlı hesap çerçevesinde Küşyâr'ın ismine atıf yapmaktadır. Kitap, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshası ile (Ayasofya, nr. 4857/7) Anâbî'nin Oxford Bodleian Library'de bulunan İbrânice tercümesinden hareketle Martin Lewey - M. Petruck tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte tıpkıbasım olarak *Principles of Hindu Reckoning* adıyla neşredilmiştir (Wisconsin 1965). Ayrıca Ayasofya nüshasının tenkitli metnini Ahmed Selim Saïdân *Risâletân fi'l-ĥisâbi'l-'Arabî* adıyla yayımlamıştır (*MMMA*, XIII/1 [1967], s. 53-83). Ali Mezâhirî, Ayasofya nüshasına dayanarak eseri Fransızca'ya çevirmiş ve matematik tarihi açısından tahlil etmiştir (*Les origines persanes de l'aritmétique*, 1975, Universite de Nice). Ayrıca Paul Luckey Küşyâr, Ebü'l-Vefâ, Hârizmî ve Kâşî'nin aritmetik ve cebriyi mukayeseli olarak incelemiştir. Son yıllarda Ebü'l-Kâsım Kurbânî, Küşyâr'ın *'Uyûnû'l-uşûl fi'l-ĥisâb* adlı bir eserinin daha bulunduğunu (Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-i Tahran, nr. 2092/4), eserin *Kitâb fi uşûli'l-ĥisâbi'l-Hindî*'den pek çok

farklılık gösterdiğini ve İbrânice tercümenin daha çok *'Uyûn*'un tercümesi olduğunu tesbit etmiştir (*Zendeginâme*, s. 417-418).

Bunların dışında Küşyâr'ın *Risâletü'l-eb'âd ve el-ecrâm*, *Tecridü uşûli terkîbi'l-cüyûb* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1499/3), *Kitâbü'l-Uşturlâb ve keyfiyyeti 'amelihî ve i'tibârihî 'ale'tamâm ve'l-kemâl* (*Kitâbü'l-Uşturlâb*) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2671/5) adıyla bilinen birkaç eseri daha vardır. Son çalışma *İrşâd-i Uşturlâb* ismiyle Farsça'ya tercüme edilmiştir. Beyhakî bazı mühendislerin Merih gezegeni hususunda Küşyâr'ı tenkit ettiklerini, onun da *Işlâhu ta'dîli'l-Mirriĥ* adlı bir eser kaleme aldığını belirtir (*Tetimme*, s. 87). Kâtib Çelebi ise Küşyâr'ın *Kitâbü'l-Kiyâ fi'n-nücûm* isimli bir eserinin olduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1453); Bağdatlı İsmâil Paşa da ona *Kitâbü'l-Lâmi' fi emsiletî'z-zici'l-câmi'* adlı bir eser izâfe eder (*Hediyetü'l-'ârifin*, I, 838). Bu çalışma, *ez-Zicü'l-câmi'*in her babının örneklerle açıklanması sonucunda meydana gelmiştir. Bazı kütüphanelerde Küşyâr'a ayrıca *Kitâbü'l-Kırânât*, *Risâle fi delâleti'l-kevâkib* ve *Kitâbü'l-İhtiyârât* adlı eserler nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Tetimme* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 87, 105; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-ĥükemâ'* (nşr. Abdülkerîm Ebü Şüveyrib), Trablus 1988, s. 322; *Keşfü'z-zunûn*, II, 968, 971, 1453, 1604, 1605, 1644, 1783; Suter, *Die Mathematiker*, s. 83-84; Sâlih Zekî, *Âsar-ı Bâkiye*, İstanbul 1329/1911, I, 166-167; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 838; Sarton, *Introduction*, I, 717-718; Sezgin, *GAS*, V, 343-345; VI, 246-249; VII, 182-183; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 334-335; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-i Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 ĥş., s. 414-420; Ahmed Selim Saïdân, "Küşyâr Ibn Labbân", *DSB*, VIII, 531-533; E. Wiedemann, "Einleitungen zu arabischen astronomischen Werken", *Weltall*, XX-XXI/6 (1919-20), s. 131-134; P. Luckey, "Beiträge zur erforschung der islamischen mathematik II", *Orientalia*, XXII/2, Roma 1953, s. 166-189; Bernard R. Goldstein, "The Heritage of Arabic Science in Hebrew", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, I, 282; Roshdi Rashed, "Combinatorial Analysis and Number Theory", *a.e.*, II, 382-386; Marie-Thérèse Debarnot, "Trigonometry", *a.e.*, II, 504, 513; André Allard, "Arabic Mathematics in the Medieval West", *a.e.*, II, 548, 568; Michio Yano, "Küşyâr Ibn Labbân", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 506-507.

